

Ontmoet de ander

Burgerschapsonderwijs op drie bijzondere scholen

In november 2020 werd volop gediscussieerd over de vraag hoeveel vrijheid scholen hebben om controversiële onderwerpen te behandelen. In dit artikel geven drie scholen een inkijkje hoe zij bij het vak geschiedenis gestalte geven aan de burgerschapsopdracht. Hoe verschillend doen een humanistische, een reformatorische en een islamitische school dit? Welke ruimte zien deze scholen? Is het vak geschiedenis een goede oefenplek voor burgerschap?

Stefan Kras is docent geschiedenis op het Avicenna College in Rotterdam. **Aron Borger** is docent geschiedenis op De Amsterdamse MAVO in Amsterdam. **Robbert-Jan Poortvliet** is docent geschiedenis op het Calvijn College in Krabbendijke.

Het is duidelijk dat het humanisme, het christendom en de islam een verschillende levensbeschouwing hebben. De grondgedachte binnen het humanisme is dat de mens vrij is en streeft naar het goede doen, rechtvaardig is en handelt vanuit het eigen verstand binnen een maatschappelijke context. De Amsterdamse MAVO profileert zichzelf als een burgerschapsschool met een humanistische invulling van de burgerschapsopdracht. Een belangrijk onderdeel binnen de vorming is dat leerlingen deze eigen vrijheid moeten leren kennen en gebruiken. Ze leren dat deze vrijheid enigszins gebonden is door de maatschappelijke context waartoe ze zich te verhouden hebben ('jouw vrijheid stopt daar waar deze van een ander begint'). Het actief leren kennen van verschillen in de directe en indirecte maatschappelijke context draagt bij aan de bewustwording waarom de ander 'anders' is dan jij; er wordt aangestuurd op oprechte nieuwsgierigheid naar de ander.

Het humanisme is sinds 2014 officieel gedenomineerd als levensbeschouwing in het voorgezet onderwijs op basis van artikel 23 van de Grondwet. Dat kan gezien worden als een stap in een herzuiling binnen het onderwijsaanbod. Er werd een leemte gezien in hoe, doorgaans, openbare scholen door schaalvergroting en een niet-normatieve invulling van hun maatschappelijke taak jonge mensen voor te bereiden op de toekomst. De Amsterdamse MAVO is de eerste humanistisch gedenomineerde school voor voortgezet onderwijs in Nederland, de school presenteert zich als een bijzonder openbare school en heeft het humanisme als levensbeschouwing, maar meer nog als pedagogisch onderwijsconcept omarmd.

Bijbelse roeping

Voor reformatorische scholen zoals het Calvijn College sluit het vereiste van burgerschapsonderwijs goed aan bij de identiteit. Scholen werken vanuit de Bijbelse roeping om de vrede te zoeken voor de samenleving en eerbied te tonen voor de overheid. Het onderwijzen van waarden die leerlingen tot een goed burger zouden maken, zijn veelal (ook) Bijbelse waarden:

verantwoordelijkheidsbesef, naastenliefde, eerlijkheid en trouw. Reformatorisch onderwijs wil echter verder kijken dan het tijdelijke Koninkrijk der Nederlanden. Onderwijs is ook gericht op het eeuwige Koninkrijk van God, naar wat Paulus schrijft in Filippenzen 3:20: 'Ons burgerschap is echter in de hemelen, waaruit wij (...) Jezus Christus verwachten.' Zo openen we een venster op het verleden (in de geschiedenislessen), op het nu (de pluriforme samenleving in Nederland en daarbuiten) maar ook op de toekomst (eeuwige leven in de hemel). Reformatorische scholen zoeken bewust en actief samenwerking met seculiere partners of 'andersdenkenden' om leerlingen in contact te brengen met de ander.

Polarisatie

Het Avicenna College neemt een bijzondere positie in binnen het Nederlandse scholenlandschap omdat het een van de slechts twee islamitische middelbare scholen van Nederland is. De visie op burgerschap is daarom uniek en niet representatief voor 'het' islamitische onderwijs. De school bekijkt zijn burgerschapsopdracht met name vanuit de invalshoek van de maatschappelijke polarisatie die momenteel helaas toeneemt. De grote kracht van het islamitisch onderwijs is de sociale veiligheid die leerlingen wordt geboden. Zij hoeven zichzelf op school niet te schamen of te verantwoorden voor hun geloof. In dat opzicht biedt de school een veilige omgeving die leerlingen in staat stelt om zichzelf te ontplooiën en hen zal helpen om met zelfvertrouwen een rol te vervullen in de Nederlandse maatschappij. Een potentiële keerzijde is dat een leerling op het Avicenna niet veel ervaring opdoet buiten de islamitische 'bubbel'. De burgerschapsdoelstellingen van de school zijn dan ook in de eerste plaats gericht op de organisatie van betekenisvolle ontmoetingen met anderen, met een specifieke focus op leeftijdgenoten met een andere identiteit, onder meer door met andere scholen samen te werken in Holocaust-gerelateerde of culturele projecten en een ambitieuze agenda voor loopbaanoriëntatie en -begeleiding die voor een groot gedeelte buiten de schooldeuren plaatsvindt.

Hoe wordt de visie van deze scholen op burgerschap in de praktijk gebracht tijdens de geschiedenislessen? Hier volgen drie praktijkvoorbeelden die tonen hoe de drie scholen omgaan met het thema 'Cultureel-mentale ontwikkelingen in Nederland na 1945', een SE-onderwerp (GS/K/8) voor vmbo-gt in klas 3. Door deze lessen proberen docenten te voldoen aan het leerdoel 'De kandidaat kan herkennen en beschrijven welke cultureel-maatschappelijke ontwikkelingen zich na de Tweede Wereldoorlog hebben voorgedaan en verklaren welke gevolgen deze ontwikkelingen gehad hebben voor de Nederlandse samenleving'.

Praktijkvoorbeeld op een humanistische school

Het thema 'Cultureel-mentale ontwikkelingen na 1945' krijgt veel aandacht op de humanistische school, en is een sluitstuk van een reeks lessen waarin vrijdenkers en secularisatiebewegingen vanaf de late middeleeuwen in een doorlopende lijn behandeld worden. Nederland als verzuild land aan het einde van de negentiende eeuw sluit goed aan bij voor de school belangrijke begrippen 'democratisering' en 'emancipatie'. Naast de Canon van Nederland wordt er veel gebruikgemaakt van de Humanistische Canon om de ontwikkelingen, tradities en verandering en continuïteit in filosofie en maatschappij te kunnen duiden. De leerlingen weten dan ook dat het humanisme als levensbeschouwing weliswaar na de Tweede Wereldoorlog in populariteit toegenomen is, maar in een langere

'De burgerschapsdoelstellingen van de school zijn in de eerste plaats gericht op de organisatie van betekenisvolle ontmoetingen met anderen'

traditie staat. Lange tijd is gedacht dat de humanistische levensbeschouwing het beste te scharen is onder een liberale gedachte of zuil. Dit ligt ingewikkelder. Net als het liberalisme wijst het humanisme de ethiek van een eigen zuil af en is vrijheid een erg belangrijk begrip. Maar het humanisme wijst een neutrale houding van de overheid ten opzichte van godsdienst en levensbeschouwing af. Echter, vanuit het idee van medemenselijkheid, de menselijke maat en vrijheid in gebondenheid is mogelijk ook er iets voor te zeggen om het humanisme bij een socialistische zuil onder te brengen. De leerlingen krijgen dus eerst een startactiviteit om aannemelijk te maken of het humanisme een eigen zuil is (had moeten zijn) of dat het ook onder het liberalisme of socialisme te scharen valt. Een lastige discussie, waarin het voornamelijk gaat om de eigen gedachtegang over deze vragen, er is geen goed en fout antwoord.

De school heeft een vijftal humanistische kernwaarden geformuleerd die centraal staan in het (burgerschaps-)onderwijs. Voor het vak geschiedenis gaan de leerlingen vanuit de begrippen 'emancipatie' en 'secularisering' een puzzelopdracht maken over hoe in de jaren vijftig de kernwaarden van de school – gelijkwaardigheid (veranderingen in rolverdeling man-vrouw), zelfontplooiing (opkomende jongerenculturen, veranderende mores), zelfbeschikking (historische empathie, inleven waarom bepaalde groepen bepaalde keuzes maakten), actieve tolerantie (homo-emancipatie, tweede feministische golf, ontstaan van pluriform Nederland) en verantwoordelijkheid (hoe gingen politiek en gezagsdragers om met de maatschappelijke veranderingen, en de rol van de opkomende media) – een rol hebben gespeeld bij de ontzuiling. Het doel van deze discussieopdracht is driedig. Ten eerste werken de leerlingen actief aan contexten en vakvaardigheden. Daarnaast krijgen ze het inzicht dat humanistische kernwaarden van alle tijden zijn en ook met andere (historische) inhoud uit te leggen zijn. ▶

Demonstratie op het Binnenhof tegen het wetsartikel 248 bis dat jongeren tot 21 jaar wil 'beschermen tegen homoseksuele verleiding', 21 januari 1969. Foto: Jac. de Nijs. Collectie Anefo/Nationaal Archief.

Een jeugdthonk voor gereformeerde jeugd in 1963. Foto: F.N. Broers. Collectie Anefo/Nationaal Archief.

En ten slotte ontdekken ze dat er een synergie te zien is tussen alle verschillende ontwikkelingen en de ontzuiling van Nederland.

Leren begrijpen waarom mensen in een bepaalde tijd deden wat zij deden, motieven en argumenten achterhalen, draagt volgens de school bij aan empathische vaardigheden om ook in het hier en nu te leren begrijpen waarom iemand doet wat hij doet. Dit leren begrijpen, niet per se goed vinden of accepteren, maar het willen begrijpen van de ander, is wat het humanistisch onderwijs betreft de kern van burgerschap.

Praktijkvoorbeeld op een reformatorische school

In mijn lessen werk ik graag met een *inquiry based question* die leerlingen aan het denken zet. Bij dit thema is dat de vraag: 'Zijn wij als refo's de enige overgebleven zuil in Nederland?' Deze vraag legt de focus op de identiteit van de leerling. Immers: voelt een leerling zich wel 'refo'? Dat woord schuurt al bij bepaalde leerlingen en lokt een gesprek uit over de identiteit van de reformatorische zuil en de mate van herkenning hiervan of participatie hierin.

'Het contact van leerlingen met ándere leerlingen, van andere scholen, is bepalend voor leerlingen om uit hun bubbel te komen'

In mijn lessen behandel ik de historische ontwikkeling van verzuiling en ontzuiling. Bij dit thema geef ik een reflectieopdracht over de reformatorische zuil, zoals leerlingen die kennen uit hun omgeving. Leerlingen gaan inzien dat een eigen krant, eigen tijdschriften, eigen scholen en eigen kledingkenmerken kenmerken zijn van een zuil en ze krijgen zicht op hoe een zuil kan werken aan emancipatie en hoe een zuil 'in gevaar' kan komen. Reflecteren in het reformatorische onderwijs gaat ook altijd gepaard met het luisteren naar de woorden van God: wat zegt de Bijbel over een verschijnsel als verzuiling? Samen met leerlingen wordt gezocht naar een duiding vanuit de Bijbel.

Een tweede thema waar leerlingen mee aan de slag gaan is de verandering van het traditionele rollenpatroon. Leerlingen voeren een generatie-interview uit, gericht op de rol van de vrouw in de maatschappij. Er worden drie interviews afgenomen in één familie: een oma, een moeder en bijvoorbeeld een zus. De thematiek die onderzocht moet worden is de scholing, werkervaring, taken in het huishouden en kenmerken van het gezin. Door dit te vergelijken met een andere familie krijgen leerlingen in duo's zicht op overeenkomsten en verschillen tussen hun families, die vaak behoren tot de reformatorische zuil. Een reflectiemoment in deze opdracht is de les waarin we de opbrengsten bespreken en leerlingen hun ideaalplaatje schetsen over hun ontwikkeling in de maatschappij. Ook dit leggen we naast de actualiteit van de Bijbel: welk 'rollenpatroon' zien we hierin terug? En wat zegt dit ons over bijvoorbeeld de functie van een gezin? Dit zijn twee voorbeelden van vormende activiteit die leerlingen laten nadenken over inrichting van hun leven. Door vergelijkingen te maken met andere levensovertuigingen krijgen leerlingen een reëel beeld van de pluriforme samenleving in Nederland en reflecteren op hun eigen positie daarin.

Praktijkvoorbeeld op een islamitische school

Bij het behandelen van de migratiestroom uit Turkije en Marokko die vanaf de jaren zestig richting Nederland op gang kwam, bespreek je in de les op het Avicenna geen abstract onderwerp, maar de directe familiegeschiedenis van de leerlingen in je klas. Voor leerlingen met een Turkse of Marokkaanse achtergrond gaat het om de ervaringen van hun (groot)ouders. Tijdens presentatieopdrachten interviewen leerlingen hun families en komen dan soms in traditionele kledij naar school om in de klas met plezier en trots te vertellen hoe het er vroeger aan toe ging. De man-vrouwverhoudingen geven altijd aanleiding tot vinnige discussies in de klas. Sommige jongens lijken nog steeds te verwachten dat hun toekomstige vrouw thuis op de kinderen zal passen en klaar zal staan met een pot warm eten, iets wat bij sommige meiden weer pinnige reacties ontlokt; zij

willen studeren en een carrière. Discussies over de tweede feministische golf en de seksuele revolutie van de jaren zestig zijn dan ook levendig en leiden tot vragen die rechtstreeks raken aan de invulling van hun huidige islamitische identiteit.

NAVO-missies en de rol die Nederland als gidsland speelt op het internationale toneel raken direct aan de ervaringen van de families van onze leerlingen van Syrische, Somalische en Afghaanse komaf. Leerlingen leren onderling dat er een groot verschil is tussen migratie om economische redenen en om politieke of humanitaire redenen. Bijzonder gevoelig ligt Srebrenica. We nodigen jaarlijks het Veteraneninstituut uit om alle brugklassen voorlichting te geven over VN-missies. Deze dag ervaren leerlingen elke keer weer als verrijkend; veteranen vertellen aan onze leerlingen over hun ervaringen in landen als Somalië, Libanon, de Cariben. We hebben in vrijwel elke klas wel één of meerdere leerlingen met Bosnische wortels, die zonder uitzondering een pijnlijke familiegeschiedenis met zich meedragen en waar de ouders de Nederlandse rol in Bosnië niet altijd als positief beoordelen. We verzoeken het Veteraneninstituut daarom om geen Dutchbat-veteranen te sturen naar school: als ouders deze oorlog thuis nooit met hun kinderen hebben besproken, dan moet je daar als school respect voor hebben en niet eigenstandig het onderwerp openbreken zonder de potentiële consequenties te willen aanvaarden die ontstaan als een kind daar thuis vragen over gaat stellen. Nu Srebrenica ook eindexamensstof is op de havo, merk ik al dat ik er een serie van vier à vijf lessen voor zal moeten vrijmaken

om het onderwerp recht te doen en ook ouders te kunnen uitleggen wat er tijdens de les wel en niet gezegd zal worden.

Standplaatsgebondenheid

De drie docenten bespreken wat hun onderwijs over burgerschapsonderwijs verbindt. Stefan: 'Het uitgangspunt is altijd dat er een veilige klassensituatie is waarin de thematiek kan worden besproken. Het nadenken over wat de waarden van de leerling zijn en wat die van "de ander" is, kan gevoelig zijn. Het start met het respecteren van de identiteit van de leerling.' Aron: 'Zeker, de leerling moet er kunnen zijn in zijn eigen eigenheid en in het vak geschiedenis geven we de leerling tools in handen om de ander te laten begrijpen in zijn anderszijn.' Robbert-Jan: 'Dit sluit mooi aan bij de vaardigheid "standplaatsgebondenheid" die in de geschiedenislessen centraal staat. Burgerschap gaat tenslotte ook hierover: kritisch zijn op de eigen "standplaats", waar leerlingen vaak vanuit hun opvoeding aan "gebonden" zijn.' Stefan: 'Ja, ik geef leerlingen eigen gereedschap in handen om vraagtekens te plaatsen bij de eigen vooroordelen.' Aron: 'Eigenlijk hebben we in onze aanpak alle drie hetzelfde motief maar is het normatieve kader per school verschillend.' Stefan: 'Het contact van leerlingen met andere leerlingen, van andere scholen, is bepalend voor leerlingen om uit hun bubbel te komen.' Robbert-Jan: 'De kern van de burgerschapsopdracht is uiteindelijk om de eigen identiteit in een pluriforme samenleving te begrijpen. Het vak geschiedenis biedt prachtige aanknopingspunten om dit te bereiken.' ■

Werkbezoek van koningin Juliana aan een Marokkaans gezin in Amsterdam in 1971. Ze krijgt een handkus. Foto: Bert Verhoeff. Collectie Anefo/Nationaal Archief.

